

В. Д. Барвіненко,
здобувач, Академія муніципального управління

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

MECHANISMS TO ENSURE FOOD SECURITY OF THE POPULATION OF UKRAINE

Обґрунтовано методологію оцінки стійкості механізмів забезпечення фізичної доступності продовольчого забезпечення населення. Досліджено світову практику регулювання і підтримування продовольчої безпеки.

Grounded methodology for estimation of the resistance mechanisms to ensure physical access to food supply to population. Study the global regulation of the practice and maintain food security.

Ключові слова: механізми забезпечення, продовольча безпека, населення.
Key words: mechanisms of security, food security, population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах докорінного реформування господарсько-го механізму та перетворень, розпочатих у політичній і соціальній сферах, пріоритетними напрямками в Україні, що визначають проблему національної економічної безпеки, є послідовне проведення економічних реформ з метою досягнення економічного зростання та високого рівня продовольчого забезпечення.

Продовольче забезпечення України у контексті загальної проблеми економічної безпеки є досить актуальним питанням сьогодення, оскільки саме на ньому концентруються концептуальні напрями продовольчої політики за нових умов формування ринкових відносин.

Значення продовольчої незалежності держави у розвитку ринкової економіки підсилюється залежністю країни від імпортного продовольства, що призводить до таких негативних макроекономічних наслідків, як зменшення валютних резервів, зростання зовнішнього боргу, експорту дефіцитних ресурсів, тобто проблеми забезпечення продовольством населення та ціноутворення на сільськогосподарські продукти. І все це не тільки проблеми територій — господарські і політичні, але і проблеми державної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

На актуальність проблеми державної політики продовольчого забезпечення вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема праці А.І. Алтухова, В.Я. Амбросова, Ю.Д. Білика, В.І. Бойка, О.І. Дація, С.М. Кваши, М.Х. Корецького, А.С. Лисецького, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, В.В. Маслакова, Л.Ю. Мельника, В.М. Олійника, Б.Й. Пасхавера, Е.Е. Румянцевой, П.Т. Саблука, І.Н. Топіхи, В.О. Точиліна, М.Й. Хорунжого, Ю.С. Хромова, Г.В. Черевка, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина, наукового доробку вчених, які займаються проблемами продовольчої безпеки — І.Я. Богданова, В.М. Гейця, Б.В. Губського, Я.А. Жаліла, В.І. Мунтіяна, С.І. Пирожкова, В. Сенчагова, В.Т. Шлемка та інших вчених-економістів, а також деякий власний нагромад-

жений досвід з досліджуваного питання.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є:

- обґрунтувати методологію оцінки стійкості механізмів забезпечення фізичної доступності продовольчого забезпечення населення;
- дослідити світову практику регулювання і підтримування продовольчої безпеки.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми державної політики продовольчого забезпечення населення потрапили у поле зору представників вітчизняної науки державного управління порівняно недавно. Чинником виникнення та постійного посилення уваги до цих проблем є трансформаційна криза української економіки, яка охопила всі сфери і стала суттєвою перешкодою на шляху забезпечення сталого розвитку економіки та суспільства. Тому питання забезпечення розвитку, прогнозування та передбачуваного регулювання продовольчої незалежності та безпеки України може розглядатися як один із найважливіших пріоритетів, який вимагає посиленої уваги науковців до вивчення всього комплексу питань, пов'язаних з продовольчою безпекою і, зокрема, питань удосконалення методології оцінки стійкості продовольчого забезпечення населення [3, с. 172].

Світова практика регулювання і підтримування продовольчої безпеки виробила досить чіткі вимірники, а саме:

- щодо імпорту продовольства, тут існує певна критична межа на рівні 25%: перевищення її викликає згортання власного виробництва, поступове перетворення країни в імпортозалежну, зростання витрат на імпорт продовольства за рахунок скорочення інших соціально важливих витрат і як результат — втрату продовольчої незалежності — одного з важливіших компонентів економічної і політичної безпеки держави. Ця критична межа актуальна і для України. Імпорт деяких видів продукції харчової промисловості збільшився з 30 до 40% обсягу їх споживання. Імпорт м'яса виріс за 2009 рік у 3,8 раза, молока та яєць — у 1,9 раза;

— другим вимірником вважається рівень достатності харчового раціону, тобто розмір фактично спожитого продовольства порівняно з науково обґрунтованими нормами; критичною межею цього показника є 50% — половина раціональної науково обґрунтованої норми, недосягнення якої свідчить про зростання недоїдання і пряму загрозу наближення голоду та дестабілізаційних фізіологічних, демографічних і соціальних процесів;

— третім показником, який є певною мірою модифікацією другого, вважається межа енергетичної насиченості харчового раціону.

Із наведених вимірників випливає, що політику продовольчого забезпечення можна характеризувати на основі певних показників, в основу яких слід покласти такі критерії:

- рівень самозабезпечення;
- доступність продовольства;
- достатність харчового раціону.

Прийнято вважати, що країна знаходиться у стані продовольчої безпеки, якщо вона здатна забезпечити достатню кількість продуктів харчування всім громадянам за нормальних умов та мінімально необхідне — за надзвичайних обставин. Тобто продовольчу безпеку можна визначити як стан захищеності населення країни від недостатнього харчування, а тим більше від голоду, та наявність у держави необхідних для цього можливостей [5].

Виходячи з зазначених критеріїв оцінки рівня продовольчого забезпечення, вважаємо, що першим етапом аналізу оцінки стійкості механізмів забезпечення фізичної доступності продовольчого забезпечення населення України має бути встановлення причин, що негативно впливають на рівень продовольчого забезпечення країни. Встановлення причин дає можливість не тільки проаналізувати вплив тих чи інших чинників, а й будувати прогнози на майбутнє щодо стійкості продовольчого забезпечення, або навпаки.

Другим етапом повинен стати аналіз можливих непередбачуваних факторів. Зокрема, на стійкість забезпечення продовольством можуть впливати аварійні фактори. Вершиною аномально негативного впливу на параметри системи є катастрофи. Під катастрофою слід розуміти стрибкоподібні зміни, що виникають у вигляді раптові відповіді системи на плавну зміну зовнішніх умов. Всі катастрофи, як відомо, підпорядковані трьом законам:

- просторової приуроченості,
- повторюваності, причому, чим сильніше сила руйнувань, тим менше вірогідність повторення її знову,
- залежність руйнувань від розмаху.

При аналізі катастроф вважаємо доцільним враховувати наступні фактори:

- вірогідність катастрофи;
- вірогідність виникнення якісно руйнівних процесів;
- різні зовнішні умови;
- наслідки катастрофи.

На третьому етапі доцільно проаналізувати джерела надходження продовольства. З цієї метою дослідження пропонується проводити за трьома джерелами надходження продовольства, якими є:

- вітчизняне виробництво продовольства;
- надходження з країн близького зарубіжжя;
- надходження з країн далекого зарубіжжя.

Слід зазначити, що наявність багатьох джерел надходження продовольства застраховує від різного роду негативних випадків і водночас не дозволяє країнам-експортерам продовольства використовувати його як інструмент політичного тиску [5].

На наступному етапі аналізу доцільно перейти до аналізу реального кількісного вираження стійкості продовольчого забезпечення населення, тобто до встановлення певних меж для кожного типу стійкості механізмів продовольчого забезпечення. Отже, четвертим етапом

аналізу має стати оцінка продовольчого забезпечення та встановлення типу стійкості його механізмів.

П'ятим етапом має стати аналіз механізмів розвитку харчової промисловості та прогноз формування стійкості продовольчого забезпечення.

До числа показників, що характеризують розвиток харчової промисловості, на нашу думку, доцільно віднести наступні:

- індекс фізичного обсягу виготовленої продукції;
- обсяг виготовленої продукції;
- капіталовкладення;
- чисельність персоналу;
- рівень рентабельності;
- рівень прибутку (збитку).

Порівняльну ж характеристику пропонуємо здійснювати на підставі аналізу:

- ввозу продуктів харчування;
- вартості набору основних продуктів харчування;
- величини прожиткового мінімуму на одну людину;
- чисельності наявного населення;
- середньодушового доходу на місяць.

Тож, скориставшись запропонованою моделлю методології оцінки стійкості механізмів продовольчого забезпечення населення України [5, с. 118].

У першу чергу, зупинимось на розгляді аналізу причин, що призводять до зниження стійкості механізмів продовольчого забезпечення населення.

Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до погіршення рівня продовольчого забезпечення населення, а добове споживання населенням України продуктів харчування знаходиться на межі критичного рівня та найгірше серед країн Європи [6]. За рівнем споживання продовольства країна перейшла з 7 місця в 1990 р. на 71-е місце серед країн світу. Сучасний стан продовольчого забезпечення характеризується в основному негативною динамікою виробничих показників.

Власники домогосподарств самостійно визначають, яку продукцію вирощувати чи виготовляти, в яких обсягах та за якими каналами реалізувати, що не дає можливості здійснювати розрахунки по прогнозуванню рівня продовольчого забезпечення країни на майбутнє. До того ж, як і кожен товаровиробник, господар вирощує саме ту продукцію, яка для нього є найбільш дохідною, що в результаті може призвести до виникнення надлишку одних видів сільськогосподарської продукції і водночас до виникнення дефіциту інших видів продукції, тобто в даній ситуації держава практично не зможе здійснювати регулювання обсягів виробництва, тобто іншими словами, на даному етапі в Україні практично відсутні дієві механізми регулювання обсягів виробництва продовольства [1].

З метою досягнення стабільності продовольчого забезпечення держава має вжити цілий ряд заходів щодо зацікавленості господарств населення в збільшенні обсягів виробництва окремих видів продукції і водночас щодо їх захисту від монополонії, яка сформувалась серед основних споживачів сільськогосподарської продукції — переробних підприємств.

Необхідно підкреслити, що з проблемами продовольчого забезпечення тісно пов'язані і питання екологічної безпеки. Сільськогосподарське виробництво є однією з найважливіших причин погіршення екологічної ситуації в Україні і у світі (падіння родючості земель, забруднення водоймищ ядохімікатами тощо). З іншої сторони, деградація природних ресурсів стала серйозним обмеженням розвитку тваринництва та рослинництва. В екологічній ситуації, що склалась за останні роки в агропромисловому комплексі України, не відбулося будь-яких позитивних змін. У результаті росту цін обсяги робіт по збереженню та підвищенню продуктивності ґрунтів щорічно скорочуються. Практично припинене

будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд. Обсяги робіт по створенню захисних лісових насаджень скоротилися в порівнянні з 1990 р. у 4 рази. У результаті прогресує деградація ґрунтів. Щорічні втрати ґрунтів сільськогосподарських угідь становить 1,5 млн т родючого ґрунту, приріст площ, постраждалих від ерозії, досягає 1,5 тис. га, а збільшення площі ярів 80—100 тис. га. Збиток від ерозії оцінюється приблизно в 20—30 млн грн. щорічно (у цінах 1990 р.), що становить близько 10% доходу, заробленого сільським господарством. При збереженні існуючих тенденцій через 20—25 років поля України можуть втратити в середньому 5—10 см гумусного горизонту. Тож, ерозія ґрунтів — серйозна загроза продовольчій безпеці країни.

Залишається актуальною проблемою і забруднення сільськогосподарських угідь і водних об'єктів важкими металами, фтором і іншими небезпечними токсинами внаслідок викидів промисловими підприємствами. Це одна із причин низької продуктивності сільськогосподарських угідь. Так, урожайність зернових і зернобобових культур в Україні в 3—4 рази нижче, ніж у Західній Європі, майже у 2 рази нижче, ніж у Канаді, і в 4 рази нижче, ніж у США.

Наступною причиною загрози продовольчого забезпечення країни слід вважати недостатнє використання аграрним сектором економіки значного природного потенціалу країни і, як наслідок, низьку ефективність використання сільськогосподарських угідь та природних ресурсів, високі втрати продукції.

У сільському господарстві та переробній промисловості використовуються переважно застарілі технології. Донині продуктивність праці, фондвідадача, енерго- та матеріаломісткість кінцевого продукту, ефективність капіталовкладень, норма прибутку, а також показники конкурентоспроможності продукції не набули пріоритетного значення в реалізації політики уряду щодо агропромислового сектора національної економіки [2, с. 141].

В Україні з розрахунку на 100 грн. валової продукції затрати живої праці за 1990—2009 роки скоротилися з 83 до 52 люд.-год, а уречевленої — зросли з 35 до 50 люд.-год, тобто інтенсивність зниження сукупних затрат праці була низькою і знаходилася в межах 1—1,5 люд.-год за рік. У поточний період цей показник набуває тенденції до деякого зростання, проте очікуваного підвищення продуктивності праці не спостерігається з наступних основних причин:

— по-перше, через недостатньо відпрацьовану взаємоузгодженість машин у комплексах і зниження експлуатаційно-технологічної надійності більшості машин на 20—30 %, а в екстремальних умовах — на 30—45 % і більше;

— по-друге, не відповідає нормативам (0,95—0,98) технічна надійність машин, яка щорічно знижується на 10—20 % і більше на наступні роки експлуатації. Усуненню несправностей і ремонт техніки відволікають значні трудові ресурси, а також кошти на їх виконання;

— по-третє, відчутно позначається низька універсальність, одноопераційність і незавершеність багатьох комплексів машин вітчизняного виробництва. Наприклад, ніяк не може бути виправдана наявність у системі машин і в сільськогосподарських підприємствах великої кількості типів сівалок, тоді як є можливість за рахунок універсальності скоротити їх до 2—3 типів (зерно-трав'яні, буряко-кукурудзяно-овочеві).

Слід зазначити, що цінові механізми на технічні засоби і сільськогосподарську продукцію не врегульовані, а співвідношення між цінами на промислову та сільськогосподарську продукцію не відповідають ані внутрішнім вимогам відтворювального процесу, ані світовим стандартам. Окрім того, причиною зниження рівня продовольчого забезпечення є те, що виробничий потенціал сільськогосподарського виробництва України різко зменшився. Специфіка сільського господарства

(сезонний характер, переважна потреба в коштах і матеріальних ресурсах на підготовчому та початковому етапах виробництва, тривалий оперативний цикл, суттєва залежність від природно-кліматичних умов тощо) та відкритість аграрних ринків для імпорту продовольства в умовах глобалізації торгівлі зумовлюють необхідність проведення державної політики протекціонізму.

Головним недоліком є те, що немає законодавчого забезпечення договірних відносин між виробником сільськогосподарської продукції та державою, яка має гарантувати збут її за цінами, які відображають суспільно необхідні витрати на виробництво. Вони мають бути сталими на певний період (3—4 роки), тобто в межах освоєння основних технічних засобів і ресурсів — складових вартості продукції [4, с. 51].

Сільськогосподарське виробництво сімнадцять років уже неплатоспроможне через те, що ціни на промислову продукцію в 6,35 рази вищі по відношенню до цін на сільськогосподарську продукцію, що негативно вплинуло на величину експлуатаційних витрат і собівартість продукції, а це призвело до втрати попиту сільськогосподарських підприємств на техніку. Через це обсяги придбання нової техніки зменшилися в десятки разів, а окремих машин — припинилися повністю.

Аналіз продуктивності основних засобів по виробництву продукції рослинництва показав, що домінуюче значення в її собівартості мають технічні засоби, а тому ефективно використання їх є дієвим заходом зменшення витрат часу і коштів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нагромадження негативних економічних результатів, відсутність ефективного механізму матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, велика енергомісткість виробництва не дозволяють стабілізувати фінансовий стан аграрного сектора. За останнє десятиліття за обсягами виробництва більшості найважливіших видів сільськогосподарської продукції країна виявилася відкинутою на 15—20 років назад. Розширення ввезення в Україну іноземних продуктів, які традиційно вироблялись у нашій державі, та недостатня конкурентоспроможність вітчизняних виробників приховує загрозу забезпечення продовольчої безпеки.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- і мікропараметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Економіка АПК. — 2009. — № 5. — С. 61—65.
2. Білик Ю.Д. Продовольча безпека України: стан та перспективи використання потенційних резервів // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. — К.: ІАЕ УААН, 2008. — С. 139—148.
3. Березін О.В. Шляхи забезпечення інвестиційної привабливості суб'єктів продовольчого ринку // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 171. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2009. — С. 171—177.
4. Білокур М.Д., Шевченко О.О. Структури в організаціях аграрного сектора економіки України: монографія / М.Д. Білокур, О.О. Шевченко. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. — 176 с.
5. Шевченко О.О. Прогнозування продовольчої безпеки в аграрній політиці держави // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія "Управління" Вип. 4 (6). Державне управління та місцеве самоврядування / за заг. ред. В.К. Присяжнюк, В.Д. Бакуменка. — К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. — 2011. — С. 117—122.
6. Shapouri Shahla. Implication of Trade Liberalization and the Role of International Safety Nets. — USDA/ERS. — 2002. — 27 p.